

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 77-79, Summer 2025

Əbülfəz Aman Oğlu Quliyev

(1950-...)

DOI: 10.5281/zenodo.15837738

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
14.06.2025

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
30.06.2025

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2025

**Türk Dili ve
Edebiyatı
İncelemeleri
Dergisi**

Prof. Dr. Sayah Sadıgova

AMEA, Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutu
sayahisadigova@yahoo.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-2858-5904>

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Əbülfəz Quliyevin 75 illik yubileyi qeyd edilir. Görkəmli alim 27 mart 1950-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. 1966-cı ildə Naxçıvan şəhərindəki 7 saylı onillik orta məktəbi bitirib, həmin il Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olmuşdur. Əbülfəz Quliyev 1971-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. İnstitutu bitirdikdən sonra Naxçıvan şəhərinə gəlmiş və pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Bir il 1 saylı orta məktəbdə müəllim işləmiş, 1972-ci ildə yeni yaradılan Naxçıvan Elm Mərkəzinə kiçik elmi işçi olaraq qəbul olunmuşdur.

1971-ci ildə API-nin (ADPU) Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına dissertant qəbul olmuşdur. 1972-1973-cü illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Naxçıvan elmi mərkəzində kiçik elmi işçi kimi tədqiqatlar aparmışdır. 1973-cü ildən Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda (NDU) müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. Ə.Quliyev Naxçıvan Dövlət Universitetində filologiya fakültəsində dilimizin ilkin qaynaqlarını təşkil edən qədim türk dili, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin tədrisi ilə məşğul olmuşdur. 1979-cu ildə “Orxon-Yenisey abidələrində feilin təsriflənməyən formaları” (Azərbaycan dili ilə müqayisədə) mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1997-ci ildə Ə.A.Quliyevin “Orxon-Yenisey abidələrində feilin təsriflənməyən formaları” (Bakı, ADPU nəşri) adlı kitabı nəşr olunmuşdur. Bu əsərdə Orxon-Yenisey abidələrində və Azərbaycan dilində işlənən feili sifət və feili bağlamalar müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Feili sifət və feili bağlama formalarının morfoloji-sintaktik inkişafı abidələr əsasında düzgün müəyyənəşdirilmişdir. Müəllif Orxon-Yenisey abidələrindən sonrakı inkişafını izləmək üçün yeri gəldikcə uyğun yazılı abidələrinin mətnlərinə, mövzu ilə bağlı yazılmış əsərlərə müraciət etmiş, yeni faktları araşdırmış və bununla bağlı önəmli fikirlər irəli sürmüşdür. Bu abidələrin dili daha çox oğuz tayfalarının dil xüsusiyyətlərinə yaxın olduğu üçün Azərbaycan dili ilə yanaşı, digər oğuz dillərinin materiallarına da müraciət olunur. Əsərdə Orxon-Yenisey abidələrinin dilindəki feilin təsriflənməyən formalarının tədqiqi tarixi nəzərdən keçirilmiş, Q.Aydarovun, V.Q.Kondratyevin, Ə.Kurşjanovun, Ə.Ə.Rəcəbovun, Ə.Şükürlünün və başqalarının tədqiqatlarına müraciət olunmuşdur. Əsərdə feili sifət və onun əsas xüsusiyyətləri elmi-nəzəri təhlillərə cəlb edilmişdir. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən feili sifət şəkilçilərinin hər biri ayrılıqda araşdırılmış, müasir dildən fərqli xüsusiyyətləri müəyyənəşdirilmişdir. Müəllif Orxon-Yenisey yazılı abidələrinin dilindəki feili sifət formalarını işlənmə dairəsinə görə iki qrupa ayıraraq tədqiq etmişdir. Feilin təsriflənməyən formaları zəngin faktlarla şərh olunmuşdur.

Alimin yaradıcılığının əsas istiqaməti qədim türk abidələrinin dilinin tədqiqi ilə bağlıdır. Onun “Qədim türk yazılı abidələrinin sintaksisi”, “Qədim türk onomastikası”, “Orxon-Yenisey abidələrində feilin təsriflənməyən formaları”, “Orxon-Yenisey abidələrində toponim və etnonimlər” (2004), “Qədim türk abidələrinə aid materiallar”, “Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi (2 cild)”, “Qədim uyğur türklərinin onomastikası”(2014) kimi monoqrafik tədqiqat əsərləri bu istiqamətdə apardığı uzunmüddətli araşdırmaların uğurlu nəticəsidir. Ə.A.Quliyevin “Qədim türk abidələrinin sözlüyü” və “Əski türk onomastik sözlüyü” əsərlərində

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 77-79, Summer 2025

qədim türk sözləri toplanmışdır. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Tarix-filologiya fakültəsində dilimizin ilkin qaynaqlarını təşkil edən qədim türk dili, türk dillərinin formalaşması, tarixi inkişaf yolları, türk xalqlarının istifadə etdiyi yazı sistemləri haqqında mühazirələri əsasında “Qədim türk abidələrindən seminar məşğələləri” (1988) adlı metodik vəsait və “Qədim türk yazılı abidələri müntəxəbatı” (1993) kitabını nəşr etdirmişdir. 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri olmuşdur. 2003-cü ildə “Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bu tədqiqatda qədim türk onomastik vahidləri tədqiq edilərək, onların leksik-semantik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqat türkologiyada ilk fundamental işlərdən biri kimi dəyərli mənbədir. Bu sahədə onun 2002-ci ildə nəşr olunmuş “Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi” adlı əsəri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2003-cü ildə AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutuna direktor təyin edilmişdir. 50 kitabın, 350-yə yaxın elmi məqalənin müəllifi Əbülfəz Quliyev 2006-cı ildə professor elmi adını almışdır. Onun “Məişət-mərasim nəğmələri” (Naxçıvan: 2010), “Azərbaycan mərasim (toy) nəğmələri” (Bakı: 2010) adlı kitabları folklorşünaslıqda dəyərli məxəzlərdən hesab edilir. Alim Türkiyə Cümhuriyyətinin ali məktəblərində mühazirə oxumağa dəvət olunmuş, o türkologiya, qədim türkcə, orta türkcə fənlərini tədris etmişdir.

Görkəmli alimin Türkiyədə “Azərbaycan xalq ədəbiyyatında Naxçıvan maniləri” və “Azərbaycan düyün türküləri”(Ankara, 2008) kitabları nəşr olunmuşdur. Türkiyədə işləyərkən o eyni zamanda rus şərqşünası A.Borovkovun “Orta Asiyada tapılmış türkcə “Quran” təfsirinin leksikası (XII-XIII əsr)” adlı irihəcmli monoqrafiyasını (2002) türk dilinə tərcümə edərək Türk Dil Qurumunun xətti ilə nəşr etdirmişdir. Əbülfəz Quliyev 20 ilə yaxındır ki, AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışır. İnstitutun Dialektologiya şöbəsi onun rəhbərliyi altında Naxçıvanın dialekt və şivələrinin öyrənilməsi, tədqiqi ilə məşğuldur. Əbülfəz Quliyevin müəllif kollektivində iştirakı ilə tərtib olunan “Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası” 1990-cı ildə nəşr olunmuşdur. Görkəmli alimin ən mühüm xidmətlərindən biri də Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin tədqiq olunmasıdır. O, Naxçıvan dialekt və şivələrini sistemli şəkildə araşdıraraq, onların fonetik, morfoloji və leksik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmişdir. Bu istiqamətdə onun 2009-cu ildə çap olunan “Naxçıvan ağzı” əsəri elmi dəyəri ilə seçilir. Sonralar da AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu ilə səmərəli əməkdaşlıq etmiş və “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası” işıq üzü görmüşdür. Onun 2010-cu və 2011-ci illərdə “Naxçıvan dialekti” və “Naxçıvan ağızlarının söz varlığı” monoqrafiyalarında Naxçıvan dialekti sistemli şəkildə tədqiq edilmişdir.

Əbülfəz Quliyev görkəmli türk şairi və sufi mütəfəkkiri Mövlana Cəlaləddin Ruminin (XIII əsr) “Məsnəvi”sinin ilk dəfə Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş və Naxçıvanda “Əcəmi” nəşriyyatında 3 cildə (2012) nəşr etdirmişdir. Özbək şairi Məhəmməd Salihin “Şeybaninamə” poemasını (XVI əsr) Azərbaycan dilində transkripsiya və tərcümə ilə birlikdə nəşrə hazırlamışdır. Alimin yaradıcılığında görkəmli şəxsiyyətlərin, mütəfəkkirlərin Azərbaycan mədəniyyətinə, fikir tarixinə verdiyi töhfələr araşdırılmışdır. Bu baxımdan AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Aman oğlu Quliyevin “Məhəmməd ağa Şahtaxtının publisistikası” (Bakı: Elm və təhsil, 2016, 128 s.) adlı monoqrafiyası Azərbaycanın ictimai fikir, mədəniyyət tarixində mühüm xidmətləri olan və dünya miqyasında tanınmış şəxsiyyətlərdən biri olan Məhəmməd ağa Şahtaxtının anadan olmasının 160 illiyinə həsr olunmuşdur. Monoqrafiyada Məhəmməd ağa Şahtaxtının həyat və yaradıcılığı, eləcə də bu nəslin görkəmli nümayəndələri olan İsasultan Şahtaxtinski, Behbud ağa Şahtaxtinski, Həmid ağa Şahtaxtinski, Həbibulla Şahtaxtinski haqqında məlumat verilmiş, Məhəmməd ağa Şahtaxtının elmi yaradıcılığının əsas dövrləri təhlil olunmuşdur. Görkəmli ictimai xadim Məhəmməd ağa Şahtaxtılı 1875-ci ildən vətənə qayıtmış, Tiflisdə

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 77-79, Summer 2025

nəşr olunan “Qafqaz”, “Тифлиский листок”, “Новое обозрение” qəzetlərinin əsas azərbaycanlı müəllifi kimi tanınması, linqvist-şərqşünas kimi Şahtaxtlının Azərbaycanda yeni əlifba uğrunda mübarizə tarixinə aydınlıq gətirilmişdir. Əsərdə bununla yanaşı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dilində ilk qəzeti olan “Şərqi-Rus”un yaradılması Şahtaxtlının Azərbaycan mədəniyyəti tarixində ən böyük xidmətlərindən biri kimi yüksək qiymətləndirilmişdir. Əsərin “Məhəmməd ağa Şahtaxtlının publisistikasında Naxçıvan” adlı hissəsində tanınmış ictimai xadim, nəşir, publisist Məhəmməd ağa Şahtaxtlının öz dogma vətənindən bəhs edən məqalələri tədqiqata cəlb olunmuşdur. Monoqrafiyada “Şərqi-Rus” qəzeti ilə M.T.Sidqi, M.S.Ordubadı, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, H.Cavid və Ə.Qəmküsarın əlaqə və fəaliyyəti araşdırılmışdır. Həmçinin 1920-1921-ci illərdə Naxçıvanın erməni işğalından xilas edilməsində böyük fədakarlıq göstərmiş türk sərkərdəsi general Veysel Ünüvarın Naxçıvan tarixşünaslığı baxımından böyük əhəmiyyətə malik olan Türkiyədə nəşr olunmuş xatirələrini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək “Naxçıvan: təlatüm və burulğanlar (1920-1921)” kitabını nəşr etdirmişdir.

Əbülfəz müəllim tərcümə sahəsində məhsuldar fəaliyyət göstərərək müxtəlif türk dillərindən bir çox əsər tərcümə etmişdir. Ə. Quliyevin 2025-ci ildə Ankarada “Əski türkcədə şəxs adları” əsəri dərc olunmuşdur. Qeyd olunduğu kimi Əski türk onomastikasının mühüm bir hissəsini şəxs adları təşkil edir. Monoqrafiyada da Göktürk, Uygur və XI əsrə aid Uygur-Oğuz antroponimləri tarixi-müqayisəli planda araşdırılmışdır.

Görkəmli dilçi Ə.Quliyev məhsuldar elmi fəaliyyətinə görə 2007-ci ildə AMEA-nın müxbir üzvü seçilmişdir. O, Ankara, İstanbul, Moskva, Zaqreb, Tiflis, Tehran, Aşqabad, Daşkənd və s. şəhərlərdə türkologiyaya aid keçirilmiş qurultay simpozium və konfranslarda məruzələrlə çıxış etmişdir. Onun elmi rəhbərliyi ilə onlarla dissertasiya müdafiə olunmuşdur. Əbülfəz Quliyevin elmi-pedaqoji fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmiş, respublikanın Əməkdar müəllimi fəxri adına layiq görülmüşdür.

Bununla yanaşı Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Dissertasiya Şurasının sədri, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında fəaliyyət göstərən Terminologiya Komitəsinin və Filologiya üzrə Respublika Problem Şurasının üzvüdür. Beynəlxalq “Türkologiya” jurnalının, “AMEA-nın Xəbərlər (humanitar elmlər seriyası)”, Türkiyədə nəşr olunan “Bilimsəl eksen”, “Kültür evreni”, Qazaxıstan Beynəlxalq Türk Akademiyasında nəşr olunan “Turki jıǵnak” jurnalının redaksiya heyətinin üzvüdür. Bundan əlavə, o, Türkiyə və Azərbaycan arasında elmi və mədəni əlaqələrin inkişafındakı səmərəli xidmətlərinə görə Avrasiya Kurumunun mükafatına, elmi fəaliyyətinə görə 2 dəfə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuş, İran İslam Respublikası beynəlxalq Şəhriyar mükafatına layiq görülmüşdür (2015). Ölkə prezidentinin sərəncamı ilə Dövlət Dil komissiyasına üzv təyin edilmişdir (2017). Türkiyə Elmlər Akademiyasının “İlin elm adamı” mükafatına layiq görülmüşdür (2019). 2017-ci ildən etibarən Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Ağsaqqallar Şurasının üzvüdür. Onun adı Türkiyədə çap olunan “Türkiyədən kənardakı türkoloqlar” kitabına daxil edilmişdir. 2023-cü ildə nəşr olunmuş “Heydər Əliyev: tariximizdə və taleyimizdə” kitabı və tərtib etdiyi “Heydər Əliyev: taleyi və siyasi fəaliyyəti” kitablarında ulu öndərin dövlətçilik təlimində həyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi dil, ədəbiyyat və mədəniyyət siyasəti və xidmətləri faktlar əsasında tədqiq və təhlil olunmuşdur. Professor Əbülfəz Aman oğlu Quliyev Azərbaycanda türkologiyanın, dialektologiyanın inkişafına böyük töhfələr vermişdir. Əbülfəz müəllimin elmi-pedaqoji fəaliyyəti dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, Prezidentin sərəncamı ilə 2024-cü ildə “Heydər Əliyevin 100 illiyi” yubiley medalı ilə təltif olunmuşdur. Görkəmli alimi 75 illik yubileyi münasibətilə təbrik edir, ona möhkəm can sağlığı, yeni elmi uğurlar arzulayırıq.